

Dr Krzysztof Jakubiak
Bydgoszcz

DZIAŁALNOŚĆ ORGANIZACYJNA I IDEE WYCHOWAWCZE PROPAGOWANE PRZEZ LIGĘ PRACY (1919-1939)

W głównych ideologiach społeczno-wychowawczych Polski niepodległej-endeckiej i piłsudczykowskiej, obok idei narodu i państwa, którym nadawano rangę kategorii filozoficznych i traktowano wręcz jako pierwotne oraz samostne, jeszcze tylko praca jako wartość urosła do rangi dogmatu. Stała się również istotnym elementem ówczesnej kultury narodowej.

Gloryfikacja pracy występuje zarówno w pismach ideologów i pedagogów obozu narodowego¹, jak również piłsudczykowskich². Niewątpliwie tych ostatnich zainspirowała znana poznańska wypowiedź Józefa Piłsudskiego z dnia 28 października 1919 roku, w której stwierdzał m.in., że "Idą czasy, których znamieniem będzie wyścig pracy..."³. W ideologii piłsudczykowskiej praca nie była traktowana jedynie jako kategoria widziana przez pryzmat wytwarzania i podziału wartości dodatkowej, lecz również jako postawa twórcza, jako naczelne, wyróżniające człowieka kryterium.

Nie był wówczas odosobniony pogląd, głoszony np. przez W. Wigcenda w artykule opublikowanym w *Głosie Prawdy* pod znamienym tytułem *Religia pracy*, w którym wyrażał następujące przekonanie: "Myli się ktokolwiek, gdy podporządkowuje zagadnienie pracy innym zagadnieniom. Przeciwnie, wszystkie zagadnienia podporządkowują się zagadnieniu pracy i twórczości. Przez działalność i czyn realizuje się człowiek, przez pracę i wysiłek realizuje się życie i świat"⁴. Stąd też istotnym celem wychowania państwowego było szerzenie wśród młodzieży i całego społeczeństwa wręcz kultu i szacunku do pracy.

To ideowe, funkcjonujące w doktrynach pedagogicznych związanych z ówczesnymi orientacjami politycznymi pojmowanie pracy zostało w okresie dwudziestolecia międzywojennego wsparte popularnymi w Polsce i w sposób oryginalny wypracowywanymi w łonie ruchu "nowego wychowania" koncepcjami "szkoły pracy"⁵.

Ideę, o której mowa, już u progu odzyskania przez Polskę niepodległości podjęła jako główną wytyczną swej działalności, zupełnie zapomniana już dzisiaj organizacja o charakterze ekonomiczno-wychowawczym, działająca pod nazwą "Liga Pracy".

Mimo ubóstwa zachowanych materiałów źródłowych ta zasłużona, wytrwale pracująca na rzecz edukacji ekonomicznej społeczeństwa, propagująca zasady naukowej organizacji pracy i wychowania przez pracę organizacja, zasługuje na wydobyte z zapomnienia, tym bardziej, że idee przez nią głoszone są równie aktualne i obecnie.

Inicjatywa założenia Towarzystwa "Liga Pracy" zrodziła się w toku akcji odczytowej, prowadzonej jeszcze w czasie I wojny światowej w warszawskim ośrodku Stowarzyszenia Techników Polskich⁶. Odczyty, o których tu mowa, miały na celu rozważenie warunków i możliwości rozwoju gospodarczego ziem polskich. W wyniku prowadzonych wówczas w środowisku przedsiębiorstw i inteligencji technicznej dyskusji uznano, że "ziemie polskie, posiadające liczne bogactwa przyrodzone i ludność zdolną do pracy, mają wszelkie dane ponad inne nagrody, do pomyślnej prosperacji, opartej na wysokiej wytwórczości, jeżeli jeden z najważniejszych czynników twórczych cywilizacji i postępu, jakim jest praca wydajna stanie się udziałem Polaków"⁷. Ta właśnie teza towarzyszyła przez dwadzieścia lat działalności organizacji założonej w Warszawie w 1919 roku. Znalazła ona również swoje odzwierciedlenie w sformułowaniu celów działalności Towarzystwa określonych w statucie Ligi Pracy.

- Członkowie tej organizacji stwierdzili tam m.in., iż Liga Pracy ma na celu:
- "a) szerzenie świadomości, że celowa i wydajna praca obywateli jest podstawą ogólnej pomyślności narodu;
 - b) wzmożenie w społeczeństwie wydajności pracy i popierania prawidłowej jej organizacji, jako podstawy dobra ogólnego"⁸.

Pierwszym i długoletnim prezesem zarządu Towarzystwa był inicjator jego powstania - Piotr Drzewiecki. Siedziba organizacji i jej wydawnictwa mieściła się w Warszawie, przy ulicy T. Czackiego 4/5.

Podstawą bytu materialnego i finansowania różnych form działalności organizacji były roczne składki członków rzeczywistych i wspierających oraz liczne jednorazowe subwencje udzielone Towarzystwu przez polskich przedsiębiorców, spółki akcyjne i banki. Dotacje te, podawane każdorazowo w biuletynie Ligi Pracy wahały się od 10 do 600 złotych.

Strukturę organizacyjną Ligi Pracy jako stowarzyszenia o zasięgu ogólnokrajowym tworzyły koła miejskie i szkolne.

Oprócz członków rzeczywistych organizacji statut przewidywał także instytucję członka zbiorowego. Ten status posiadało np.: Towarzystwo Kredytowe w Warszawie, Warszawskie Towarzystwo Kopalni Węgla i Zakładów Hutniczych i Gimnazjum im. E. Zawadzkiej w Dąbrowie Górniczej⁹.

W celu propagandy zasad pracy, które Liga głosiła, od 1930 roku podjęto inicjatywę tworzenia na terenie szkół organizacji uczniowskich pod nazwą "Kół Miłośników Pracy". Członkowie Towarzystwa drogą pogadanek, odczytów, rozpowszechniania własnych wydawnictw, propagowali wśród młodzieży szkolnej przede wszystkim wiedzę o racjonalnej organizacji pracy ludzkiej i różnych dziedzinach wytwórczości oraz krzewili ideę oszczędności.

Pierwsze koło o takim charakterze powstało w Szkole Handlowej Męskiej w Warszawie¹⁰.

Niestety, na podstawie zachowanych źródeł - braku wielu niezbędnych danych, nie sposób już dzisiaj odtworzyć, zarówno pełną strukturę organizacyjną Towarzystwa, ilość i rodzaj kół, jak również liczebność organizacji.

Liga Pracy, często deklarując się jako organizacja apolityczna¹¹, jednocześnie propagowała idee i zasady solidaryzmu - doktryny społeczno-ekonomicznej, opierającej się na socjologicznym założeniu o istnieniu organizacji jedności społeczeństwa¹². Głosiła ona naturalną wspólnotę interesów różnych grup społecznych w państwie, niezależną od klasowego ich charakteru. Odnośnie tej idei i doktryny, o której mowa, w statucie Towarzystwa została zawarta uwaga stwierdzająca, że organizacja "nie ma na celu obrony interesów jakiejkolwiek grupy społecznej, gdyż zadaniem jego jest szerzenie we wszystkich warstwach społecznych zamiłowania do pracy, jako koniecznej

podstawy bytu i pomyślnego rozwoju narodu"¹³. W tym kontekście należy zaznaczyć, iż idee solidaryzmu społecznego bliskie były zarówno ideologii endeckiej, jak również i obozu sanacyjnego.

Obok prezentowanych tu idei Towarzystwo opowiadało się jednoznacznie za gospodarką kapitalistyczną i własnością prywatną, krytykując i odrzucając jednocześnie socjalistyczną doktrynę ekonomiczną oraz wszelkie przejawy etatyzmu gospodarczego¹⁴. Szczególną troską Ligi Pracy było popieranie polskiego kapitału i wytwórczości krajowej. W tym właśnie celu Towarzystwo w porozumieniu z Ministerstwem Przemysłu i Handlu prowadziło od 1929 roku biuro informacyjne oraz podjęło się wydawania branżowych katalogów adresowo-informacyjnych, obejmujących adresy firm i spisy ich wyrobów, które obejmowały poszczególne dziedziny przemysłu krajowego.

Spośród licznych inicjatyw Ligi Pracy warto także wymienić utworzenie Instytutu Naukowej Organizacji, mającego na celu badanie i wdrażania metod pracy oszczędnej i wydajnej oraz Stowarzyszenia Samopomocy Społecznej, którego z kolei zadaniem miało być zapewnienie ciągłości działalności instytucji publicznych w czasie strajków. Wszelkie bowiem akcje strajkowe Towarzystwo uznawało za "szkodnictwo społeczne", dlatego też powołało do życia wspomniane Stowarzyszenie, a także propagowało wśród załóg pracowniczych przedsiębiorstw i instytucji zasadę tajnego głosowania w przypadku podejmowania decyzji o strajku¹⁵.

Ponadto Liga Pracy podjęła się badań ankietowych dotyczących m.in. działalności Kas Chorych, sprawności funkcjonowania wyższych uczelni i pracy urzędów państwowych. Na podstawie ich wyników formułowano liczne dezyderaty i petycje kierowane do władz państwowych. Niektóre z nich, obejmujące nie tylko diagnozę badanego stanu rzeczy, ale także konkretne propozycje rozwiązań należy uznać za interesujące. Odnosiły się one m.in. do zagadnień ustawodawstwa pracy i zabezpieczeń socjalnych przywilejów pracowniczych, usprawnienia funkcjonowania Kas Chorych oraz metod podniesienia poziomu kształcenia ekonomicznego młodzieży szkolnej¹⁶. W tym kontekście, już tylko jako ciekawostkę można dodać, iż dla wzmocnienia wymowy prowadzonej przez siebie akcji na rzecz ograniczenia w Polsce ilości dni świątecznych, poprzez zniesienie tzw. "świąt próżniaczych", Liga Pracy obok kierowania w tej sprawie petycji do prezydenta Stanisława Wojciecho-

wskiego i Sejmu¹⁷, wydała w dużym nakładzie książeczkę Bolesława Prusa pod znamienym tytułem "Świętować czy pracować" (Warszawa 1922).

Obok wymienionych tu spektakularnych, choć najczęściej o charakterze incydentalnym przejawów działalności Towarzystwa, należy stwierdzić, iż na co dzień jego praca obejmowała żywo prowadzoną akcję odczytową i wydawniczą. Pierwsza z wymienionych form pracy - działalność odczytowa, prowadzona była w różnych instytucjach i środowiskach. Najczęściej jednak w towarzystwach przemysłowych, organizacjach związkowych, szkołach i drużynach harcerskich. Tematyka setek wygłaszanych bezinteresownie przez działaczy Towarzystwa odczytów dotyczyła najczęściej zasad racjonalnej organizacji pracy, metod efektywnego gospodarowania i podniesienia wydajności pracy, źródeł bogactwa narodów, popularyzacji koncepcji "szkoły pracy", itp. Warto tu odnotować, iż akcji odczytowej prowadzonej w szkołach sprzyjało także ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, wydając w tej sprawie okólnik, w którym zwracało się do dyrekcji szkół z prośbą i zaleceniem, aby umożliwić młodzieży uczestnictwo w prelekcjach prowadzonych przez Ligę Pracy¹⁸.

Równie wielką wagę Liga Pracy przykładała do prowadzonej przez siebie działalności wydawniczej. Została ona zainicjonowana już w 1919 roku książką Zygmunta Straszewicza pt. *Najważniejsze zdania szkoły*. Jej autor-profesor mechaniki teoretycznej i pierwszy rektor w Polsce niepodległej Politechniki Warszawskiej, był współzałożycielem i członkiem zarządu Ligi Pracy. Dla uczczenia jego pamięci, tuż po śmierci Profesora w 1928 roku Towarzystwo utworzyło fundację wydawniczą Jego imienia. Ponadto wiele książek i broszur wydano z subwencji warszawskiej Izby Przemysłowo-Handlowej¹⁹ i Funduszu im. Piotra Drzewieckiego dla krzewienia idei gospodarczego rozwoju narodu i państwa polskiego.

O skali prowadzonej przez Ligę Pracy działalności Wydawniczej może świadczyć fakt, iż w okresie pierwszych dziesięciu lat swego istnienia wydała 52 tytuły, w nakładzie około pół miliona egzemplarzy²⁰. Numerowane publikacje Towarzystwa do 1936 roku obejmowały już 94 pozycje. Tematyka wydanych książek i broszur dotyczyła głównie: propagowania idei i metod efektywnej pracy, jej naukowej organizacji, analizy zjawisk ekonomicznych

oraz zawodoznawstwa, poradnictwa zawodowego, a także problemów wychowania do pracy i przez pracę.

Z myślą o młodzieży podjęto w 1930 roku wydawanie cyklu popularnych broszur pod wspólną nazwą *Wolą i pracą*. Były to interesująco napisane biografie pionierów nauk technicznych i przedsiębiorców. Ich walory dydaktyczne przejawiały się nie tylko w propagowaniu wzorców osobowych, ale także w próbie ukazania młodzieży realnych rezultatów, do jakich można dojść, kierując się w życiu silną wolną osiągnięcia wytyczonego celu i wytrwałą pracą. Cykl ten, który otwierała książeczka inż. B. Nawrockiego pt. *Król parowozów Georg Stephenson* (Warszawa 1930), miał również na celu pobudzanie zainteresowań młodzieży historią techniki, osiągnięciami nauki i organizacją życia przemysłowego.

W wydawnictwach Ligi Pracy znajdujemy także wiele przekładów pracy, szczególnie z języka francuskiego i niemieckiego. Jako przykłady można tu wymienić książki: Edwarda Lehmana *Wychowanie do pracy* (Warszawa 1930), Edouarda Clapare'de'a *Poradnictwo zawodowe* (Warszawa 1936) i J. Douillet'a *Moskwa bez maski* (Warszawa 1930). Na przykład autor tej ostatniej, były konsul belgijski w Rostowie, w sposób rzeczowy przedstawił mierne efekty ekonomiczne i marnotrawstwo gospodarski radzieckiej oraz demaskował metody władz mające na celu ukrycie jej rzeczywistego stanu.

Charakteryzując publikacje Ligi Pracy należy podkreślić, iż część z nich intencjonalnie była poświęcona zagadnieniom pracy nauczycieli, szkoły i wychowania. W tym miejscu też warto dodać, iż zarządzeniem ministra WRiOP z dnia 29 listopada 1935 roku sześć książek omawianego wydawnictwa wprowadzono do programu kursów pedagogicznych dla nauczycieli jako literaturę podręcznikową²¹. Były to głównie książki wprowadzające w zagadnienia poradnictwa i szkolnictwa zawodowego oraz wychowania przez pracę²².

Mimo czynionych przez Ligę Pracy prób wydawania własnego czasopisma ta inicjatywa, głównie z przyczyn natury finansowej, nie została zrealizowana. również biuletyn organizacyjny pn. *Praca Wydajna*, który miał być zapewne zaczątkiem periodyku, wydawany był tylko w okresie od stycznia do maja 1930 roku. W tym czasie ukazało się zaledwie pięć jego numerów. Popierano i propagowano natomiast ukazujący się od 1925 roku w Warszawie tygodnik

pn. *Głos Pracy Polskiej*, który choć nie związany organizacyjnie z Ligą Pracy, lansował podobne jak omawiane Towarzystwo idee społeczno-wychowawcze, oparte na zasadach solidaryzmu.

Działacze Ligi Pracy poruszając w swych publikacjach zagadnienia pedagogiczne z uporem wysuwali postulaty ekonomicznej edukacji społeczeństwa, a przede wszystkim nauczycieli szkół powszechnych i średnich oraz młodzieży. To zalecenie szczególnie im bliskie, uzasadniano koniecznością przezwyciężenia pokutujących jeszcze w naszej świadomości narodowej cech kultury szlacheckiej, związanych z pogardliwym stosunkiem do pracy. Potrzebę podjęcia walki ze szkodliwymi wadami - jak wówczas określono "charakteru narodowego Polaków" - łączono z wyrugowaniem przesądów społecznych i negatywnych postaw przejawianych wobec pracy, a werbalnie ujawnianych często w stwierdzeniach typu: "to mi się nie oplaci", "tego mi nie wypada robić", "to do mnie nie należy", "na to nie mam czasu"²³.

Twierdzono, że brak wyrobienia gospodarczego społeczeństwa oraz nawyków i umiejętności pracowitości, racjonalnego wykorzystania czasu, a także oszczędności, oddala Polaków, mimo "zamieszkiwania terytorialnego bogato uposażonego przez przyrodę"²⁴, od poziomu rozwoju cywilizacyjnego narodów i państw Europy zachodniej. Chcąc temu diagnozowanemu stanowi rzeczy przeciwdziałać, dążąc jednocześnie do zmniejszenia dystansu cywilizacyjnego Polski spowodowanego również celową polityką państw zaborczych, w licznych wydawnictwach, w różnej formie i treści podejmowano próby popularyzacji idei i zasad wychowania gospodarczego. Odwoływano się w tym przypadku również do znanej wówczas i szeroko dyskutowanej książki Władysława Grabskiego pt. *Wychowanie gospodarcze społeczeństwa* (Warszawa 1929). Tym celom służyły również, podane tu tylko wybiórczo, publikacje z dziedziny zawodoznawstwa i poradnictwa zawodowego. Dla potrzeb teorii i praktyki wychowawczej propagowano nawet wprowadzenie terminu "pedagogika gospodarcza"²⁵.

Kiedy stała się aktualna i obowiązująca w Polsce doktryna wychowania państwowego, nie zważając bynajmniej na jej treść ideową i proveniencję polityczną z przekonaniem twierdzono, że wychowanie gospodarcze powinno być immanentnym jej działem. Postulat ten uzasadniono następująco: "indywidualny cel wychowania gospodarczego - usprawnienie jednostki do walki

o byt - łączy się ściśle z celem zbiorowym, którym jest ulepszenie zależnych od działania ludzkiego warunków gospodarki społecznej²⁶.

Wychodząco z założenia, iż zamiłowanie do pracy jest podstawą jej efektywności (nazywanej przez Z. Straszewicza produktywnością), która jest z kolei "najpotężniejszym czynnikiem rozwoju społeczeństw"²⁷. W związku z tym domagano się zmiany treści ideału wychowawczego funkcjonującego w polskim szkolnictwie. Realizowany ideał kształcenia "człowieka, który dużo wie, erudyty", miał zastąpić nowy ideał szkoły przyszłości - "dzielnego pracownika", człowieka posiadającego zamiłowanie do pracy i umiejącego pracować²⁸.

Warunkiem powodzenia realizacji powyższego postulatu miała być reforma organizacyjno-programowa systemu polskiego szkolnictwa. Ten właśnie problem stał się przedmiotem szczególnej uwagi działaczy Ligi Pracy i autorów publikacji o charakterze pedagogicznym, wydawanych przez to Towarzystwo. Przede wszystkim wskazywano na istnienie sprzeczności między panującym, anachronicznym, modelem kształcenia i wychowania szkolnego a realnymi przemianami społeczno-ekonomicznymi oraz immanentnie z nimi związanymi potrzebami i wymogami życia w tym zakresie. Dlatego też poddawano krytyce model ówczesnego szkolnictwa, szczególnie na poziomie gimnazjum, dla którego kształcenie erudycyjne, humanistyczne - jak wówczas oceniano, miało wartość samą w sobie. Ubolewano natomiast nad niedocenianiem i celowym pomniejszaniem roli kształcenia politechnicznego i zawodowego. Twierdzono także, że ówczesna szkoła średnia ogólnokształcąca, lekceważąc wartości kształcenia gospodarczego przejawiając obojętność wobec zagadnień ekonomicznych, przyzwyczajają młodzież jedynie do konsumpcyjnego, a nie pożądanego - jak sądzono - "produkcyjnego" sposobu myślenia.

W związku z tym, opowiadano się za upowszechnieniem w szkolnictwie polskim idei i rozwiązań organizacyjnych oraz programowo-metodycznych "szkoły pracy". Ten właśnie postulat szczególnie bliski był wszystkim autorom publikującym w wydawnictwie Ligi Pracy²⁹. Jako pierwszy spośród działaczy Towarzystwa ideę tę upowszechniał i racjonalnie argumentował Zygmunt Straszewicz, pisząc m.in. o konieczności przyznania pracy należytego jej miejsca w szkole oraz o potrzebie krzewienia zamiłowania do pracy poprzez tzw. "szkołę pracy"³⁰. Zalecał, aby poczynając od szkół powszechnych i

poziomu kształcenia elementarnego wdrażać dzieci, zgodnie z ich naturalnymi, psychologicznie uzasadnionymi potrzebami ruchu, aktywności i ekspresji do pracy twórczej, mającej na celu poznanie i opanowanie otaczającego świata. Wychodząc z założenia, że szkoła powinna być terenem działalności dziecka, w jej programie - sugerował - na pierwszy plan należało wysunąć to wszystko, co sprzyjało i umożliwiało naturalną twórczość dziecięcą, a więc różne formy zajęć artystyczno-technicznych oraz badania doświadczalne zjawisk przyrodniczych³¹. Podobne w swej istocie zalecenia, obejmujące także szczebel kształcenia średniego, znajdujemy m.in. w cytowanych już wcześniej pracach E. Lehmana i P. Drzewieckiego. Ten ostatni wskazywał ponadto na potrzebę doskonalenia metod selekcji uczniów ubiegających się o przyjęcie do różnych typów szkół średnich, szczególnie jednak zawodowych, poprzez upowszechnienie w tym przypadku poddawania kandydatów badaniom psychotechnicznym³².

Wydaje się, że idee społeczno-wychowawcze głoszone i popularyzowane przez Ligę Pracy, w tym przede wszystkim aktywność tej organizacji w zakresie edukacji ekonomicznej społeczeństwa polskiego oraz propozycje reform organizacyjno-programowych pracy szkolnej, także i dzisiaj, w innej już rzeczywistości i warunkach społeczno-gospodarczych, ze względu na swoją aktualność, zmuszają do refleksji. Godne podkreślenia jest również i to, że w okresie międzywojennym, obok pedagogów wypracowujących koncepcje teoretyczne "szkoły pracy" i podejmujących się wdrażania ich w praktyce szkolnej, także polscy inżynierowie oraz ekonomiści działający w Lidze Pracy, dostrzegając konieczność reform edukacyjnych w Polsce, czynnie włączyli się w ten nurt przeobrażeń oświatowych.

PRZYPISY

- ¹ Z. Bałlecki: *Zasady wychowania narodowego*. Warszawa 1909; S. Szczepanowski: *Myśl o odrodzeniu narodowym*. Lwów 1923; W. Grabski: *Wychowanie gospodarcze społeczeństwa*. Warszawa 1929; R. Dmowski: *Myśl nowoczesnego Polaka*. Warszawa 1934
- ² A. Skwarczyński: *Myśl o nowej Polsce*. Warszawa 1931; tenże: *Podstawy pracy w zespole*. Warszawa 1934; W. Stępczyński: *Polska która Idzie*. Warszawa 1929; H. Pohoska: *O treść wewnętrzną*. *Zrąb* 1935, t. 24
- ³ S. Łempiecki: *Piłsudski jako wychowawca*. Warszawa 1936 s. 48-49
- ⁴ W. Wigcend: *Religia pracy*. *Głos Prawdy* 1925 nr 96 s. 239

- ⁵ H. Rowid: Szkoła pracy w związku z rozwojem cywilizacji i kultury. *Ruch Pedagogiczny* 1920, nr 1-3; tenże: Szkoła twórcza. Kraków 1929; L. Zarzecki: Szkoła pracy. Pojęcie i główne zadania. Warszawa 1921; A. Gorzycka-Wielżyńska: Szkoła pracy samorozwojowej. Część teoretyczna. Warszawa 1922; tenże: Szkoła pracy samorozwojowej. Część praktyczna. Wydanie pośmiertne przy poparciu zwolenników Warszawa 1927; F. Śniehota: O szkołę twórczą. Katowice 1927; J. Ostrowski: Żywa szkoła. Zarys organizacyjny i metodyczny przyszłej szkoły średniej. Warszawa 1927; J. Sobczak: Recepcja idei "nowego wychowania" w polskiej pedagogice okresu międzywojennego. Bydgoszcz 1978 cz. I s. 108-140
- ⁶ Dziesięciolecie "Ligi Pracy". Sprawozdanie z zebrania ogólnego w dniu 10.I.1930 r. w Stowarzyszeniu Techników Polskich w Warszawie. *Praca Wydajna* 1930 nr 2 s. 1
- ⁷ Tamże
- ⁸ Tamże, s. 1-2
- ⁹ *Praca Wydajna* 1930 nr 3 s. 2
- ¹⁰ Tamże, nr 4-5, s. 4
- ¹¹ Tamże, nr 3 s. 1
- ¹² R. Battaglia: Właściwy dla Polski światopogląd społeczno-gospodarczy. W: tenże, Dobrobyt społeczeństwa a wychowanie. Warszawa 1932 s. 44-69
- ¹⁴ Wyciąg ze statutu Towarzystwa "Liga Pracy", w: P. Drzewiecki, O wychowanie gospodarcze, Warszawa 1936, s. 2
- ¹⁴ Gospodarka prywatna i gospodarka publiczna. *Praca Wydajna* 1930 nr 2 s. 4-5
- ¹⁵ *Praca wydajna* 1930 nr 2 s. 2
- ¹⁶ Tamże, s. 2-3; nr 3, s. 1-2
- ¹⁷ Tamże, nr 2, s. 2
- ¹⁸ Tamże, nr 1, s. 4
- ¹⁹ Tamże, s. 2-3
- ²⁰ Tamże, nr 2, s. 1
- ²¹ P. Drzewiecki: O wychowanie gospodarcze. Warszawa 1936 s. 15
- ²² E. Lehmann: Wychowanie do pracy. Warszawa 1923; pr.zb., Praca podstawą dobrobytu. Warszawa 1927; R. Battaglia: Dobrobyt społeczeństwa a wychowanie. Warszawa 1932; P. Macewicz: Ocena przydatności do zawodu. Warszawa 1934; E. Clapare'de: Poradnictwo zawodowe. Warszawa 1935; P. Drzewiecki: O wychowanie gospodarcze. Warszawa 1935
- ²³ P. Drzewiecki: op.cit., s. 3-7
- ²⁴ Tamże, s. 3
- ²⁵ R. Battaglia: Dobrobyt społeczeństwa a wychowanie. Warszawa 1932, s. 3
- ²⁶ Tamże, s. 6
- ²⁷ Z. Straszewicz: Najważniejsze zadanie szkoły. Warszawa 1919 s. 10
- ²⁸ Tamże, s. 14
- ²⁹ Z. Straszewicz: op.cit., s. 12 i nast.; P. Drzewiecki: op.cit., s. 8-9
- ³⁰ Z. Straszewicz: op.cit., s. 12-17
- ³¹ Tamże, s. 16
- ³² P. Drzewiecki: op.cit., s. 14